

”Hankalaa lukea kaiken raamatulla hujauttelun vuoksi”: H. G. Porthanin *Vanhojen suomalaisten tietoperäisestä ja käytännöllisestä taikauskosta* -teos Salakirjojen näköispainoksena¹

Heidi Henriikka Mäkelä & Liisa Kunnas

Johdanto

”Tervetuloa vanhan tiedon pariin”, toivottaa Salakirjat-kustantamo verkkokauppansa etusivulla. Salakirjat on suomalainen kustannusyhtiö, joka on julkaissut vuodesta 2007 alkaen kansanperinnettä, okkultismia ja historiaa käsittelevää tietokirjallisuutta sekä uusintapainoksia vanhoista teoksista. Valikoimiin sisältyy myös nyt jo loppuunmyyty näköispainos Henrik Gabriel Porthanin ja hänen oppilaidensa *Vanhojen suomalaisten tietoperäisestä ja käytännöllisestä taikauskosta* (VSTKT, 2011). Miten Porthanin, historiantutkijan, professorin ja monialaisen humanistin, kirjoitukset ovat päätyneet vaihtoehtokulttuurisen, salatietoa ja mystiikkaa sivuavan kustantamon valikoimiin? Kuilu tuntuu äkkiseltään suurelta, mutta selittyy pinnan alle syventymisen jälkeen yhteisten intressien kautta: sekä Salakirjoilla että Porthanilla on tarve ymmärtää menneisyyttä ja luoda sen avulla uusia tulevaisuuksia.

Salakirjojen kohdeyleisö vaikuttaa kytkeytyvän yhtäältä *uushenkisyyden* kenttään, toisaalta *traditionalismiin*. Traditionalistiset eli kansainväliset okkultistisia, uuspaganalaisia, fasistisia ja ”ikiaikaisia hierarkioita” tavoittelevat näkemykset² määrittävät osaltaan VSTKT:n kontekstia. Uushenkisyydellä taas tarkoitamme tässä yhteydessä väljää, uskonnollisuudesta jossain määrin irtisanoutuvaa liikehdintää. VSTKT sijoittuu uushenkisellä kentällä sen yhteen reunamaan, jossa kiinnostuksen kohteena ovat noituus, samanismi ja pakanuus erityisesti feministisesti ja arvoliberaalisti painottuneesta näkökulmasta.

1 Otsikon lainaus Noidankoto-blogista, ks. ”Vanhojen Suomalaisten Tietoperäisestä ja Käytännöllisestä Taikauskosta”, Noidankoto. Valkosipulia ja Salviaa, 2016, <https://noidankoto.blogspot.com/2016/03/vanhojen-suomalaisten-tietoperaisesta.html> (viitattu 27.3.2024). Sana ”Raamattu” on kirjoitettu alkuperäisessä tekstissä pienellä alkukirjaimella.

2 Traditionalismista, esim. Peter Staudenmaier, ”Racial Ideology between Fascist Italy and Nazi Germany: Julius Evola and the Aryan Myth, 1933–43”, *Journal of Contemporary History* 55 (2020:3), 473–491, <https://doi.org/10.1177/0022009419855428>; Andrei Tiukhtiaev, ”Alternative Archaeology and New Age Traditionalism in Contemporary Russia”, *Journal of Ethnology and Folkloristics* XV (2021:2), 63–73.

Tässä artikkelissa pohditaan, millaisen lukijakunnan Porthan tavoittaa Salakirjojen uusintapainoksen kautta ja millaisia tulkintoja tekstit saavat. Miten nämä tulkinnat näyttäytyvät rinnastettuna tekstien syntyhetken kontekstiin ja kohdeyleisöön? Tarkastelemme myös uusintapainoksen sisällössä ja ulkoasussa tehtyjä ratkaisuja ja niiden taustalla vaikuttavia käsityksiä kansanperinteestä ja suomalaisesta menneisyydestä.

Tutkimuksemme aineistona on yllä mainittu Salakirjat-kustantamon uudelleenjulkaisu *Vanhon suomalaisen tietoperäisestä ja käytännöllisestä taikauskosta*, joka perustuu Porthanin oppilaan Christian Lencqvistin väitöskirjaan *Dissertatio de superstitione veterum Fennorum theoretica et practica* (1782, ks. kuva 1) ja sen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) julkaisemaan suomennokseen vuodelta 1904. Lisäksi kokonaisuuteen kuuluu F. J. Rosenbomin opinnäyte *Suomalaisten luullusta loitsutaidosta (De fama magiae Fennis attributae, 1789)*, jonka myös Iiro Kajanto on vuonna 1982 suomentanut otsikolla *Suomalaisten väitetystä noituudesta*.

Kutsumme tässä artikkelissa VSTKT-teosta vaihdellen Porthanin ja Lencqvistin teokseksi tiedostaen samalla sen monisärmäiset tekijyyteen liittyvät aspektit: Lencqvistin väitöskirja pohjautui ilmeisesti hyvin laajalti hänen isänsä Erik Lencqvistin julkaisemattomiin käsikirjoituksiin *Finlands hedendom och afgudadyrkan* ja *Några reflektioner öfver Finlands fordna vidskepelse och trollkonst*, jotka sittemmin tuhoutuivat Turun pallossa 1827³. Huomionarvoista on, että myöhemmissä käänöksissä ja uusintapainoksissa on korostunut nimenomaan Porthanin nimi. Tarkastelemme artikkelissamme, miltä VSTKT-julkaisu näyttää materiaalisena ja symbolisena elementtinä Salakirjojen markkinoina, ja etsimme myös jälkiä kirjan saamasta vastaanotosta erilaisissa verkkolähteissä. Keskitymme artikkelissa kolmeen edustavaan verkkolähteeseen, joista Salakirjojen ja Aioni-kirjakaupan internetsivut edustavat traditionalistisempaa tulkintaa ja *Noidankotoblogin* kirja-arvio taas arvoliberaalimpaa uushenkistä näkökulmaa. Emme analysoi juurikaan VSTKT:n sisältöä, sillä Porthanin kansanrunoutta ja -uskoa käsittelevä tutkimus tunnetaan tutkimuskirjallisuudessa varsin seikkaperäisesti⁴.

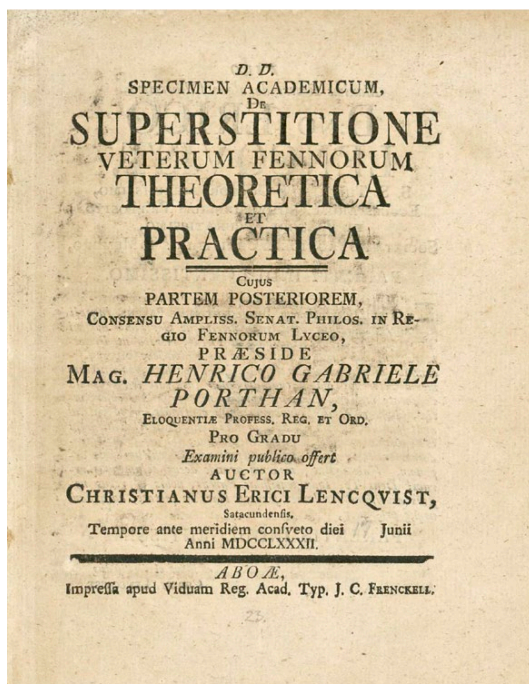
Porthanin tutkimuksia suomalaisesta kansanrunoudesta pidetään usein eräänä suomalaisen folkloristiikan varhaisista kulmakivistä.⁵ Suomalainen folkloristiikka ja eritoten kansanrunoudentutkimus taas on 1800-luvulta alkaen inspiroinut erilaisia esoteerisia ja henkisiä liikehdintöjä⁶, sillä kalevalamittaiseen mytologiaan liitetty nationalistisesti väritetty muinaisuuskuva on kiehtonut mieliä läpi vuosisatojen. Tämä tutkimus valottaa sekä folkloristiikan, historiakulttuurin että 1700-luvun tieteenhistorian tutkimuksen näkökulmia hyödyntäen 2000-luvun uusia Porthan-tulkintoja, joissa korostuu uudelleen herännyt kiinnostus samanismia, noituutta ja kansanomaisiksi tai muinaisiksi koettuja

3 Iiro Kajanto (toim.), *Henrik Gabriel Porthan. Valitut teokset*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1982, 12–19, 39–41. Laajemmin Turun akatemian opinnäytteiden tekijäkysymyksistä, ks. Jorma Vallinkoski, *Turun Akatemian väitöskirjat 1642–1828*, Helsingin yliopisto, Helsinki, 1967–1969; Johan Stén, *Kulta-aika. Valistus ja luonnontieteet Turun Akatemiassa*, Art House, Helsinki, 2021, 28.

4 Pekka Hakamies, "Henrik Gabriel Porthan kansanrunouden kerääjänä ja tutkijana", *AURAICA. Scripta a Societate Porthan Edita* 1 (2008), 59–65; Jouko Hautala, *Suomalainen kansanrunoudentutkimus*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 244, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1954, 62–87; Annamari Sarajas, *Suomen kansanrunouden tuntemus 1500–1700-lukujen kirjallisuudessa*, WSOY, Helsinki, 1956; Lauri Honko, "Porthan suomalaisen runouden ja mytologian tutkijana", *Porthanin monet kasvot. Kirjoituksia humanistisen tieteen monitaiturista*, toim. Juha Manninen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2000, 87–100; ks. myös Anna-Leena Siikala, *Suomalainen šamanismi. Mielikuvien historiaa*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 565, 3. painos, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1999.

5 Esim. Siikala, *Suomalainen šamanismi*; Hautala, *Suomalainen kansanrunoudentutkimus*.

6 Esim. Inkeri Koskinen, *Villi Suomen historia. Välimeren Väinämöisestä Äijäkupittaan pyramideihin*, Tammi, Helsinki, 2015.

Kuva 1. Dissertatio de superstitione veterum Fennorum theoretica et practica. Lencqvistin väitöskirjan kansilehti. Kansalliskirjasto, <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2014-00004930>.

uskomuserinteitä kohtaan. Samalla tulkinnoissa ovat jossain määrin läsnä nationalistiset narratiivit ja ”aidon suomalaisuuden” etsintä, jotka värittävät erityisesti suuren yleisön keskuudessa kiinnostusta kansanperinnettä ja menneisyyttä kohtaan. Artikkelin laajempänä tarkoituksena on yhteiskunnan marginaalisempien Porthan-tulkintojen valaisu ja Porthanin ja hänen oppilaidensa kirjoitusten jälkivaikutusten pohdinta. Tuomme artikkelissamme esille, että teoksen nykyinen tulkinta poikkeaa radikaalistikin 1700-luvun aikalaiskontekstin toiveista, ihanteista ja odotuksista.

Salakirjat-kustantamo uushenkisyyden ja traditionalismin kentässä

Salakirjat-kustantamo ja sen julkaisut ovat solmukohta, joka kokoaa yhteen tutkimus- ja tietokirjallisuutta, pseudohistoriankirjoitusta ja erityisesti noituuteen ja muinaisuskoon liittyvää materiaalia. Salakirjat on suhteellisen pieni, mutta vankkaa jalansijaa saavuttanut kustantamo. Sen tuotteita ovat yllä mainitun VSTKT:n lisäksi muun muassa uusintapainokset Julius Krohnin *Suomen suvun pakanallisesta jumalanpalveluksesta* (1894), Albert Hämäläisen *Ihmisruumiin nesteistä* (1920) ja Ior Bockin *Bockin perheen saagasta* (1996) sekä käännös *Mustasta Raamatusta*, 1800-luvun eurooppalaisen okkultismin klassikosta. Yritys kutsuu kustantamia teoksia ”vanhaksi tiedoksi”, ja yrityksen myynti perustuu verkkokauppaan, Aioni-kirjakauppaan ja tapahtumiin.⁷ Aioni⁸ on profiloitunut voimakkaasti esoteriaan ja okkultismiin keskittyneeksi kirjakaupaksi.

Salakirjat on aktiivisesti läsnä uushenkisyyteen ja traditionalismiin liittyvissä tapahtumissa, kuten Pakanafestareille.⁹ Lisäksi yrityksellä on Facebook-sivu, jossa aiheesta kiinnostuneet seuraavat ja kommentoivat yrityksen postauksia. Salakirjat näyttää nousseen merkittävään rooliin esimerkiksi uuspakanuudesta ja noituudesta kiinnostuneiden keskuudessa, sillä vanhoja tutkimuksia ja pseudohistoriallisissa tulkinnoissa keskeiseksi kohonneita teoksia on ollut suhteellisen hankalaa löytää antikvariaateista ennen Salakirjojen uutta julkaisutoimintaa.

Kuten todettua, Salakirjojen kustantama kirjallisuus linkittyy klassisiin esoteerisiin liikkeisiin ja toisaalta 2000-luvun uushenkisiin ilmiöihin, kuten uuspakanuuteen, luon-

7 Jantso Jokelin, ”Yhden miehen kustantamo julkaisee pelottavia kirjoja loitsurunoista ja noitien hävittämisestä”, *Helsingin Sanomat*, 20.7.2015, <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000002839547.html> (viitattu 12.4.2023); Jussi Mankkinen, ”Mustasta raamatusta salattuun erotiikkaan – Salakirjat-kustantamo avaa ovia menneeseen mystiikkaan”, *Yle Uutiset* -verkkosivusto, 17.12.2015, <https://yle.fi/a/3-8526222> (viitattu 12.4.2023); ”Tervetuloa vanhan tiedon pariin”, Salakirjat-kustantamon verkkosivuston etusivu, *Salakirjat*, 2023, <https://www.salakirjat.net/> (viitattu 13.4.2023).

8 AIONI kirjakauppa & antikvariaatti -verkkosivusto, <https://www.aioni.fi/pages/info> (viitattu 20.3.2024).

9 Pakanafestarit 12. –13.10.2024, <https://www.pakanafestarit.fi/> (viitattu 30.9.2024).

nonuskoon ja okkultismiin.¹⁰ Uuspakanuus ja noituus ovat Suomessa suhteellisen pieniä ilmiöitä, vaikka niiden taustalla olevat ylijärjetykset liikehdinnät ovatkin saaneet jalansijaa moniaalla länsimaissa erityisesti nuorten naisten keskuudessa sosiaalisessa mediassa.¹¹ Uuspakanuus liittyy Suomessa ainakin osin konservatiivisempaan traditionalismiin ja noituus taas arvoliberalimpaan, erityisesti naisten suosimaan uushenkisyyden osa-alueeseen, mutta näistä molemmista kentistä on Suomessa valitettavan vähän tutkimusta.

Uushenkisyys ei ole nyky-yhteiskunnassa millään muotoa selkeärajainen ilmiö. Sillä viitataan väljään liikehdintään, jonka alle mahtuu hyvin monenlaisia ilmiöitä, kuten meditaatiota, joogaa, enkeliuskoa, uuspakanuutta ja niin edelleen. Osin se liittyy myös institutionaalisten uskonnollisten liikkeiden toimintaan. Uushenkisten näkemysten juuret ovat 1800- ja 1900-lukujen vaihteen esoteriassa ja toisaalta vahvasti myös 1960-luvun vaihtoehtoliikkeissä ja new agessa. Nykyään uushenkisiä diskursseja ja käytäntöjä yhdistävät pääsääntöisesti individualismin, henkisen kasvun sekä useiden eri uskonnollisten ja henkisten perinteiden vaaliminen ja soveltaminen. Uushenkisyys on nähty jossain määrin keskiluokkaisten valkoihoisten naisten kentäksi, johon voi liittyä feministisiä näkemyksiä ja tavoitteita. Toisaalta uushenkisyyteen liittyy myös maskuliiniseksi miellettyjä alueita, kuten vaikkapa ufokiinnostus tai magia. Monia uushenkisiä liikkeitä on usein kritisoitu kaupallisuudesta ja uusliberaalista yksilökeskeisyydestä, mutta liikkeiden sisällä toimivat henkilöt ovat usein kiistäneet tämän kritiikin tuomalla esille esimerkiksi yhteisöllisyyden ja ”maailmanparannuksen” tavoitteita.¹²

Salakirjojen ja Aioni-kirjakaupan valikoimissa voi havaita yhteyksiä myös traditionalistisiin ja nationalistisiin historiantulkintoihin. Aioni myy muun muassa italialaisen filosofin ja esoteerikon Julius Evolan teoksia, jotka ovat olleet keskeistä lukemistoa traditionalismin ja antimodernismin kentällä.¹³ Uuspakanuus tai vähintäänkin kansanperinteen tunteminen liittyy näihin ideologioihin olennaisesti, ja traditionalistiseksi julistautuvan *Sarastus*-verkkolehden sivuilla todetaankin: ”perinteensä ja hierarkiansa kadottava sivilisaatio on tuomittu tuhoutumaan ennemmin tai myöhemmin”.¹⁴ VSTKT:n kohdalla onkin kiintoisaa, että sitä luetaan ja tulkitaan sekä traditionalistisessä että feministisemmässä kehyksessä, mitä tarkastelemme seuraavissa luvuissa.

Muinaisen lumo: VSTKT:n näköispainos ”vanhan tiedon” peilinä

VSTKT-teos (*Dissertatio de superstitione veterum Fennorum theoretica et practica*) on alun pitäen julkaistu vuonna 1782, ja se toimi respondentti Kristian Lencqvistin (1761–

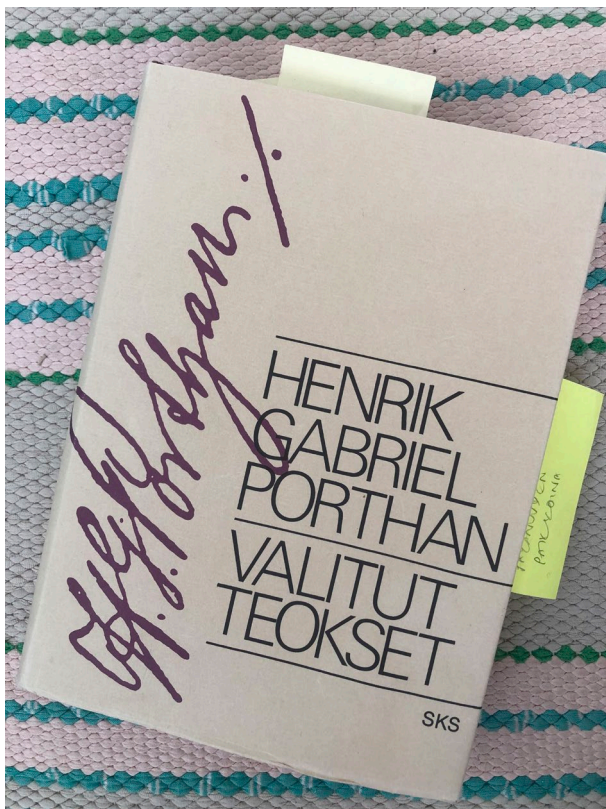
10 Esoteerisuudesta ja uushenkisyydestä, ks. esim. Philip Sheldrake, *Spirituality. A Brief History*, John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey, 2013; Tiina Mahlamäki & Minna Opas, *Uushenkisyys*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2022, <https://doi.org/10.21435/tl.275>.

11 Ks. esim. Kristiina Sarasti, ”Noituudesta on tullut osa uutta feminismiä – selvitimme miksi”, *Helsingin Sanomat*, Nyt.fi, 18.11.2019, <https://www.hs.fi/nyt/art-2000006309110.html> (viitattu 17.8.2022); Kathryn Rountree, ”Introduction. ‘We are the Weavers, We are the Web’: Cosmopolitan Entanglements in Modern Paganism”, *Cosmopolitanism, Nationalism, and Modern Paganism*, ed. Kathryn Rountree, Palgrave Studies in New Religions and Alternative Spiritualities, Palgrave Macmillan, New York, 2017, 1–15; Tönno Jonuks & Tiina Äikäs, ”Contemporary Deposits at Sacred Places. Reflections on Contemporary Paganism in Estonia and Finland”, *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 75 (2019), 7–46, https://doi.org/10.7592/FEJF2019.75.jonuks_äikäs.

12 Mahlamäki & Opas, *Uushenkisyys*; Chia Longman, ”Women’s Circles and the Rise of the New Feminine. Reclaiming Sisterhood, Spirituality, and Wellbeing”, *Religions* 9 (2018:1), article number 9, <https://doi.org/10.3390/rel9010009>.

13 Esim. Staudenmaier, ”Racial Ideology”.

14 ”Mikä on Sarastus?”, *Sarastus*-verkkolehti, <https://sarastuslehti.com/about/> (viitattu 20.3.2024). Ks. myös Markku Siira, ”Traditionalismin jäljillä”, *Sarastus*, 13.11.2012, <https://sarastuslehti.com/2012/11/13/traditionalismin-jaljilla/> (viitattu 20.3.2024).

Kuva 2. Henrik Gabriel Porthan. Valitut teokset (SKS 1982). Nide kirjoittajan hallussa.

1808) väitöskirjana.¹⁵ VSTKT-teos Salakirjojen yli kymmenen vuotta vanhana uusintapainoksena on ollut jo jonkin aikaa loppuunmyyty, joten se on selvästi löytänyt yleisönsä. Kiinnostavaa on, että Porthanin/Lencqvistin kirjoitus on julkaistu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustantamana myös 1980-luvulla, jolloin Iiro Kajanto suomensi sen uudelleen. Tätä SKS:n *Henrik Gabriel Porthan. Valitut teokset* -painosta on yhä saatavilla. Sen profiili on selvästi aivan toinen kuin Salakirjojen uusintapainoksen: se on suunnattu tutkijoille ja kenties historia- ja perinnealojen syväharrastajille neutraaleine kansineen (ks. kuva 2) ja johdanto-osuuksineen, joissa tekstit asetetaan historialliseen kontekstiin lukijoita varten. Kajannon suomennos myös heijastelee enemmän nykykielen konventioita kuin Salakirjojen painoksessa käytetty vuoden 1904 suomennos¹⁶.

Salakirjojen julkaisu on näköispainos Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuoden 1904 *Suomalaisuuden syntysanoja. Kokoelma kansallisten suurmiestemme kirjoituksia* -julkaisusarjan osasta, jonka alkuperäinen tavoite oli tuoda teos suomennettuna laajemman yleisön saataville Porthanin kuoleman satavuotispäivän muistoksi. SKS:n osajulkaisun painos, alkuperäiseltä yläotsikoltaan *Henrik Gabriel Porthanin tutkimuksia* (ks. kuva 3), oli siis osaltaan luomassa Porthaniin liittyvää kansallista muistia. Samalla se osallistui SKS:n suomenkielistä tiedettä edistävään ja toisaalta Suomalaisen puolueen sisäisissä erimielisyyksissä vanhasuomalaiseksi määriteltävään politiikkaan.¹⁷ SKS:n suomentajana

15 "Lencqvist, Kristian (1761–1808)", *Akatemiasampo - akateemiset henkilöt Suomessa 1640-1899*, Akatemiasampo-verkkoportaali, 2023, <https://akatemiasampo.fi/fi/people/page/p9380/table> (viitattu 15.4.2023).

16 Vuoden 1904 painoksen suomentajan Edvard Reinin veli Gabriel Rein (1869–1947) myös kirjoitti Porthanin suhteesta taikauskoon ja okkultismiin, Gabriel Rein, "Porthan ja 'valon viholliset'", *Suomen historiallinen arkisto XLVI*, Suomen historiallinen seura, Helsinki, 1939, 103–128.

17 Kai Häggman, *Sanojen Talossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1890-luvulta talvisotaan*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2012, 30–32, 171.

Kuva 3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuoden 1904 painos. Henrik Gabriel Porthanin tutkimuksia. Suomalaisuuden syntysanoja. Kokoelma kansallisten suurmiestemme kirjoituksia. Nide SKS:n kirjaston hallussa.

toimi filologi Edvard Rein (1873–1940), joka suomennoksen johdannossa asettaa väitöskirjan 1700-luvun valistuksen kontekstiin:

”Tässä [tutkimuksen koostamisessa] on Porthanilla tieteellisen näkökohdan ohella ollut käytännöllinenkin tarkoitusperä: taikauskon ja ennakkoluulojen poistaminen, joiden turmiollisista vaikutuksista hänellä oli vereksiä todistuksia ja joita hän, valistus-ajan tyypillisenä edustajana kaikkea hämärää, epäloogillista, epäkaunista vihaten, tahtoi kerrassaan juurittaa pois kansastaan.”¹⁸

Reinin johdannossa on ylevä sävy, joka nostaa Porthanin ”suurmieheksi” ja toisaalta korostaa hänen ”rakkauttaan isänmaahan ja kansan kieleen”¹⁹. Myös painoksen kansilehdellä huomioidaan Porthanin ”suurmieheys”, ja kirjan ensilehdille on painettu Porthanin kuva. Alaotsikko, johdanto ja kuvitus tukevat maskuliinista tulkintaa, jossa mieheys nousee merkittävään rooliin tieteen ja isänmaan edistäjänä. Reinin johdanto on Porthanin omille tulkinnoille uskollinen: Kuten Porthanin näkemyksissä, myös 1900-luvun alun kontekstissa pakanuuden ja taikauskon käsitteet näyttävät jokseenkin tuomittavina ja

¹⁸ *Suomalaisuuden syntysanoja. Kokoelma kansallisten suurmiestemme kirjoituksia I. Henrik Gabriel Porthanin tutkimuksia*, suom. Edv. Rein, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 105, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1904, XXV.

¹⁹ Edv. Rein, ”Johdanto”, *Suomalaisuuden syntysanoja. Kokoelma kansallisten suurmiestemme kirjoituksia I. Henrik Gabriel Porthanin tutkimuksia*, suom. Edv. Rein, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 105, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1904, XXV.

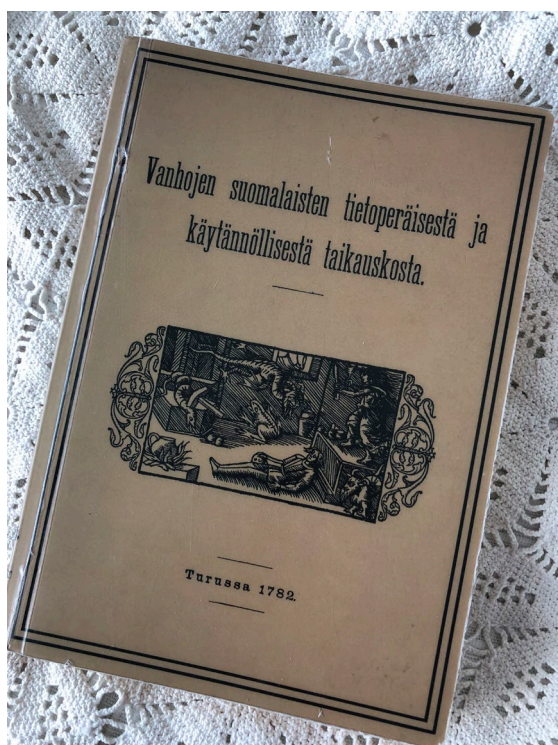
”hämärinä”. Ainakin rivien väleissä Rein kuitenkin samalla tunnustaa näiden tai erityisesti näistä tuotettujen representaatioiden, kuten kansanperinnekeruiden, arvon osana kansallismielistä tutkimusta.

Salakirjojen painoksessa vuoden 1904 johdanto on painettu sellaisenaan, eikä VSTKT:n vuoden 2011 versio sisällä uutta tekstiä lukuun ottamatta lyhyttä takakansikuvausta (ks. kuva 5). Salakirjojen tapauksessa uudelleentulkinnan kohteeksi nousee siis kiinnostavasti nimenomaan Porthanin työn suomenkielinen jälkitulkinta, mikä samalla tulee korostaneeksi Porthanin maineen fennomaanis-nationalistisia painotuksia. Tämä näyttää olevan yleisesti luonteva historiallinen viittauskohde Salakirjojen tuotannolle, sillä kustantamon markkinoimien teosten joukossa on myös etnonationalistisiin pseudoarkeologisiin teorioihin kytkeytyvää kulttuuriperintöä mytologisoivaa kirjallisuutta²⁰.

VSTKT:n kansi (ks. kuva 4) poikkeaa SKS:n julkaisusta, sillä alkuperäisessä painoksessa ei ole kuvitusta (ks. kuva 3). Salakirjojen version kansikuvaksi sen sijaan on nostettu historioitsija ja kartografi Olaus Magnuksen *Historia de gentibus septentrionalibus*-teoksen (1555)²¹ kuva, jota ei ole alkuperäisessä latinankielisessä julkaisussa (ks. kuva 1). Vaikka kuvaa ei Lencqvistin teoksessa olekaan, on erilaisia kuva-aiheita, ornamentteja ja vinjettejä käytetty painotuotteissa runsaasti keskiajalta lähtien, ja tämä oli tyypillistä myös reformaatioajan ruotsalaisissa teoksissa. Esimerkiksi Magnuksen aikainen Mikael Agricola hyödynsi kuvitusta ja koristelua teoksissaan suhteellisen runsaasti.²² VSTKT siis

ikään kuin jatkaa linjaa, joka saa teoksen kannen ”näyttämään vanhanaikaiselta” ja asettumaan vanhojen painotuotteiden jatkoksi.

Olaus Magnuksen kuva on monissa eri yhteyksissä kierrätetty esitys Pohjanmaan alueen taikaukosta ja taikakaluista. Kuvassa näkyy muun muassa sarvipäinen lattialla makava hahmo, lohikäärme, pukinhahmoinen demoni, sammakko ja käärme. Kirjallisuudentutkija Elena Balzamon tutkimuksen mukaan Magnuksen teos kuvasi erityisesti saamelaisia ”luonnollisina villeinä”, joiden taikausko oli tuomitavaa reformaation kontekstissa, mutta jotka silti edustivat pohjoisen muinaisuuden primitiivistä ylevyyttä.²³

Kuva 4. Salakirjojen näköispainoksen etukansi. Nide Helsingin kaupunginkirjaston hallussa.

20 Jukka Nieminen, *Tavastia – Muinais-Hämeen kuningaskunta*, Salakirjat, Helsinki, 2013; Jukka Nieminen, *Vaiettu muinaisuus*, Salakirjat, Helsinki, 2015; Jukka Nieminen, *Megaliittikivien arvoitus*, Salakirjat, Helsinki, 2016.

21 Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus*, Romae, 1555, *Project Runeberg* -tietokanta, 2023, <http://runeberg.org/olmagnus/0182.html> (viitattu 17.5.2023).

22 Esim. Anna Perälä, ”Mikael Agricolan teosten painoasu ja kuvitus”, *Mikael Agricola. Abckiria. Kriittinen editio*, toim. Kaisa Häkkinen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2007, 10–40.

23 Elena Balzamo, ”The Geopolitical Laplander. From Olaus Magnus to Johannes Schefferus”, *Journal of Northern Studies* 8 (2014:2), 29–43.

On epäselvää, kuvaako VSTKT:n kannessa oleva kuva saamelaisia vai suomalaisia; Magnus puhuu kuvan yhteydessä ”Pohjanmaan ja Peräpohjolan asukkaista” (*Inter Bothnicos homines Septentrionis passim reperiebantur malefici, ac magi, tanquam in proprio loco*).²⁴ VSTKT:n yhteydessä tulkinta Magnuksen kuvan suomalaisuudesta korostuu jo pelkästään otsikon vaikutuksesta: Magnuksen kuva ja ”vanhojen suomalaisten taikausko” samastetaan toisiinsa jopa siten, että monelle asiaan vihkiytymättömälle lukijalle saattaa jäädä käsitys kuvan olevan peräisin Porthanin kirjoituksista. Selvää kuitenkin on, ettei Porthan oppilaineen halunnut suomalaisiin yhdistettävän mitään ”noituuteen” liittyvää, vaan sälytti tämän nimenomaan saamelaisille. Tämä käy ilmi esimerkiksi F. J. Rosenbomin *Suomalaisten luullusta loitsutaidosta* -opinnäytteestä, jossa suomitaan aiempaa historiankirjoitusta *finni*-sanan sekoittamisesta suomalaisiin: Rosenbomin mukaan kyseessä ovat ”lappalaiset”, joille ominaisia olivat ”loitsutaidot, noitatempot ja luotteet”²⁵. Magnuksen kuvan käyttö VSTKT:n yhteydessä on oiva osoitus siitä, miten Porthanin kirjoitukset uushenkisissä yhteyksissä sulautuvat generiseen ”vanhaan tietoon”, jossa limittyvät yhteen toisistaan suhteellisen kaukana olevat ajallisuudet, tässä tapauksessa 1500- ja 1700-luvut, ja erilaiset lähteet, kuten akateemiset tekstit ja jonkin toisen kirjan kuvitukseksi tarkoitettuja visuaalisia kuvauksia.

Olaus Magnuksen puupiiroksen lisäksi VSTKT:n kannessa on myös toinen, pienempi kuvituskuva: takakannen esittelytekstin lomaan on painettu kahdesta viisikannasta koostuva taikamerkki (ks. kuva 5). Viisikannat, jotka nykyisessä kulttuurisessa symboliikassa tuovat kenties usealle mieleen saatananpalvonnan tai metallimusiiikin²⁶, olivat vielä 1900-luvun alun maaseudun talonpoikaiskulttuurissa hyvin yleisesti tunnettuja kristillissävytteisiä puumerkkejä. Viisikanta tunnetaan melkein pä kaikkialla maailmassa hyvää onnea ja suojelusta tuovana merkinä. Viisikantoja ja muita taikamerkkejä on piirretty rakennuksiin ja esineisiin, jolloin niistä on toivottu saatavan maagista voimaa esimerkiksi karjan tai omaisuuden suojaamiseksi.²⁷

Kuva 5. Salakirjojen näköispainoksen takakansi. Nide Helsingin kaupunginkirjaston hallussa.

24 Magnus, *Historia de gentibus*; Kustaa Vilkkuna (toim.), *Olaus Magnus Gothus. Pohjoisten Kansojen Historia. Suomea koskevat kuvaukset*, käänt. Kaarle Hirvonen, Otava, Helsinki, 1977, 53.

25 Lainausta teoksesta VSTKT, 123. Yleisesti ottaen suomalaisen historiankirjoituksen suhde Tacituksen fenneihin ja suomalaisten ja saamelaisten sekoittumiseen historiallisissa lähteissä on ollut ristiriitainen, ja välillä myös todennäköisesti saamelaisiin viitannet kirjalliset maininnat on haluttu ottaa osaksi etnisesti suomalaista menneisyyttä, ks. Sirpa Aalto, ”The Finnar in Old Norse Sources”, *The Viking Age in Åland. Insights into Identity and Remnants of Culture*, eds. Joonas Ahola, Frog & Jenni Lucenius, Academia Scientiarum Fennica, Helsinki, 2015, 199–226; Liisa Kunnas, ”The political Stone Age. Prehistoric ethnicities and Finnish national narratives”, *Fornvännen* 118 (2023), 205–219.

26 Karolina Kouvola, ”Magian historiaa: taikamerkit”, *Katsomukset*, Katsomukset.fi-verkkosivusto, 10.3.2020, <https://katsomukset.fi/2020/03/10/magian-historiaa-taikamerkit/> (viitattu 15.7.2023).

27 Sulo Haltsonen, ”Suomalaisista taikamerkeistä. Kansatieteellinen tutkielma”, *Kansatieteellinen Arkisto*

Myös Porthan/Lencqvist mainitsevat lyhyesti taikamerkit ja toteavat, että ”ne ovat kirjaimia, numeroita, tai muuta merkkiä, joissa luullaan piilevän joku erinomainen kyky joko tuottamaan pahaa tai aikaansaamaan hyvää”²⁸. VSTKT:n kannessa kahdesta viisikannasta muodostuva yhdeksänkanta tuo yhteen sekä nykysymbolismin että vanhan taikamerkin merkitykset: nykymerkityksellään se ikään kuin merkitsee kirjan pois kristinuskon piiristä ja tuo jopa kristinuskoa vastaan kapinoivan sävyn, ja samalla se kenties toimii kustantajan tai lukijan mielessä hyvää onnea tuovana ja tekijyyttä korostavana ”puumerkkinä”.

Markkinointi ja vastaanotto: hämäryyttä ja pakanuutta uushumanismin ja kristinuskon asemesta

VSTKT on lajiteltu Salakirjojen verkkosivustolla otsakkeen ”Muinaisuus – Suomi” alle, ja sen seuralaisina on muun muassa uusintapainoksia folkloristiikan ja kansatieteen tutkimuksista, joissa tekijänoikeudet ovat rauenneet. Kategoriaan kuuluu joitain arkeologian nykytutkimuksia, mutta myös salatieteitä ja vaihtoehtohistoriaa käsitteleviä *Hermeetikko*-aikakauskirjoja²⁹ ja medievalismiin ja pseudoarkeologiaan kytkeytyvää Jukka Niemisen tuotantoa (ks. kuva 6).³⁰ Aioni-kirjakaupan verkkosivuilla VSTKT-kirjan asiasanoja ovat ”Kansanperinne, Kansanusko, Noituus, Suomen historia, Suomenusko” ja sen mainitaan olevan ”vanhin laajamittainen suomalaisen muinaisuskon ja mytologian tutkimus”³¹. Näin kirjan luokse hakeutuu ihmisiä, jotka ovat kiinnostuneet nimenomaan suomalaisesta ”muinaisesta kansanuskosta”. Kirja kehystetään tutkimukseksi, jossa on tietoa 1700-luvun lopulla kansan keskuudessa eläneistä uskomuksista, jolloin lukijalle ehkä tulee mielikuva nykymaailmasta jo kadonneen ”vanhan tiedon” dokumentaatiosta.

Salakirjojen verkkosivusto on maanläheisen sävyinen ja varsin runsas, sillä erilaisia alakategorioita on paljon (ks. kuva 6, vasen laita). Sivujen taustalla on maisemamaalaus, joka tuo mieleen kanonisen suomalaisen maisemakuvaston lintuperspektiivisine metsä- ja järvinäkymineen. Kiintoisaa on, että maalaus on kuitenkin venäläisen taiteilijan Apollinari Vasnetsovin (1856–1933) teos vuodelta 1899. Se on osa maalausten sarjaa, joka esittää maisemia Arkangelin oblastissa, ja se tunnetaan myös nimellä *Bjarmien maa*. Tämä viittaa skandinaavisissa saagoissa ja myöhemmissä keskiaikaisissa lähteissä esiintyneeseen rikkaaseen Bjarmian valtakuntaan, jonka on esitetty sijainneen Vienenmeren ympäristössä.³² Bjarmia on joskus yhdistetty suomalais-ugrilaisiin kansoihin, ja nykyisissä pseudohistoriallisissa menneisyyden tulkinnoissa bjarmit liittyvät usein myyttisiin muinaissuoma-

II, toim. T. I. Itkonen & Kustaa Vilkuna, Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki, 1937, 1–109; Kouvola, ”Magian historiaa”.

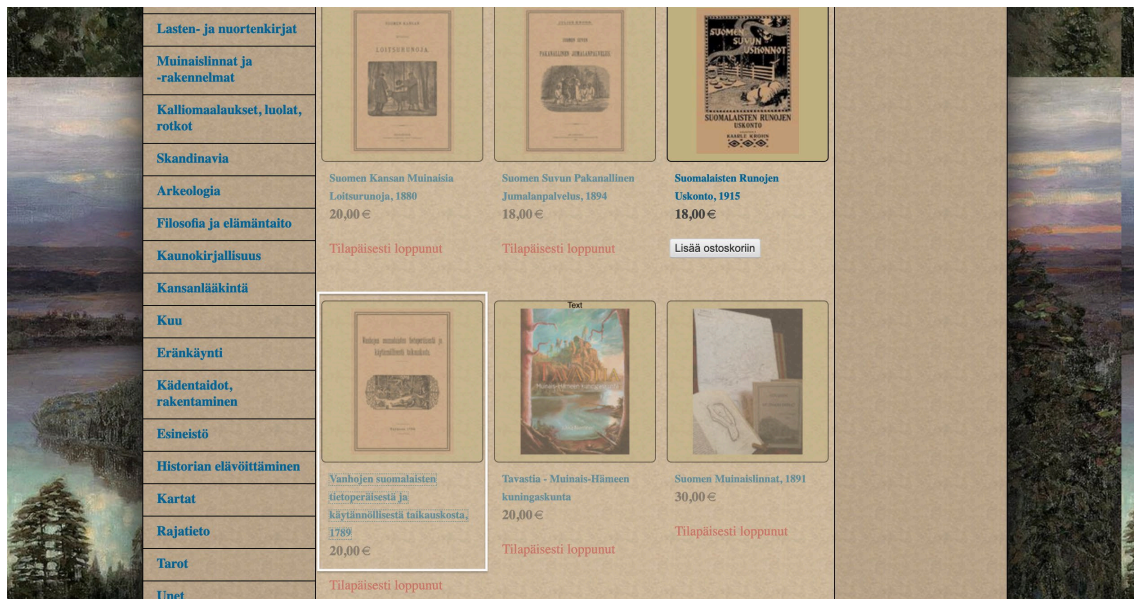
28 VSTKT, 100.

29 *Hermeetikko*-lehti ilmestyi vuosina 2006–2012, jolloin sen päätoimittajina olivat Jukka Nieminen ja Kane Kanerva. Vuodesta 2013 *Hermeetikko* on ilmestynyt Kane Kanervan toimittamana aikakauskirjana, joka koostuu ”kiellettyjen ja harvinaisten kirjojen usuinnoista, salatieteellisten klassikkoteosten käännoksistä sekä erilaisista tutkimuksista ja artikkeleista”, *Hermeetikko* (aikakauskirja), Wikipedia, [https://fi.wikipedia.org/wiki/Hermeetikko_\(aikakauskirja\)](https://fi.wikipedia.org/wiki/Hermeetikko_(aikakauskirja)) (viitattu 7.5.2024); Kane Kanerva (toim.), *Hermeetikko-kirja 1*, Salakirjat, Helsinki, 2015.

30 Niemisen tuotannosta ks. esim. Janne Ikäheimo & Wesa Perttola, ”Näennäisarkeologisia linjanvetoja Suomen muinaisuuteen”, *Muinaistutkija* 4 (2010), 22–33; Koskinen, *Villi Suomen historia*.

31 ”Porthan, Lencqvist, Rosenbom. Vanhojen suomalaisten tietoperäisestä ja käytännöllisestä taikauskosta”, *AIONI kirjakauppa & antikvariaatti -verkkokauppa*, <https://www.aioni.fi/products/vanhojen-suomalaisten-tietoperaisista-ja-kaytannollisista-taikauskosta> (viitattu 20.3.2024).

32 Bjarmiasta eli Perman valtakunnasta, ks. Martti Haavio, *Bjarmien vallan kukoistus ja tuho. Historiaa ja runoutta*, WSOY, Helsinki, 1965; Mervi Koskela Vasaru, ”Bjarmaland and Contacts in the Late-Prehistoric and Early-Medieval North”, *Fibula, Fabula, Fact. The Viking Age in Finland*, eds. Joonas Ahola, Frog & Clive Tolley, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2014, 195–218.

Kuva 6. VSTKT Salakirjojen verkkokaupassa kustantamon verkkosivustolla. Näyttökuva osoitteesta https://www.salakirjat.net/category/4/muinaisusko---suomi?page=3&per_page=30. Avattu 2.8.2023.

lasiin valtakuntiin ja ”muinaiskuninkaisiin”.³³ Taustakuvamaalauksella tuntuu olevan siis kahtalainen viesti: se toimii yhtä aikaa generiseen suomalaismaisemaan paikantuvana kansallismaisemarepresentaationa että viestinä pseudohistoriantuntijoille.

Kansallismaisemien rakentumisia tutkinut Maunu Häyrynen on todennut, että pääosin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa syntynyt kanoninen kansallinen maisemakuvasto on luonteeltaan performatiivinen ja erittäin sitkeä: erilaiset maisemarepresentaatiot osallistuvat 2020-luvullakin yhä edelleen hyvin voimakkaasti ja affektiivisesti suomalaisuuden tilojen, tunteiden, kulttuuriperinnön ja visuaalisten merkitysten luomiseen.³⁴ Salakirjojen verkkosivuston taustakuvana kuva kansallismaisemasta, tai toisin tulkittuna Bjarmia, ei ole mikä tahansa kuva: se paikantaa ja tilallistaa kirjoista tehdyt tulkinnat osaksi suomalaisiksi ymmärrettyä maisemaa ja toisaalta Bjarmia-merkityksessä visualisoi ”salaiseksi” ymmärrettyä tietoa. Maalauksen iltarusko myös pyrkii kohdistamaan sivujen kävijöiden ajatukset yöhön ja hämää, mikä metaforisesti palvelee esoteeriseen kirjallisuuteen liittyvää ajatusta ”pimeydestä” ja siihen liittyvästä ”halutusta ja ihailusta toiseudesta”.³⁵

33 Esim. Sirpa Aalto & Harri Hihnala, ”Saagat tuntevat Suomen kuninkaat’ – pseudohistoriallisesta kirjoittelusta Suomen muinaisuudesta”, *J@rgonia* 15, nro 29 (2017), <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-201706142871>; Reima Välimäki & Anna Ristilä, ”Muinainen itsenäisyys suomalaisessa historiantutkimuksessa ja historiakulttuurissa 1920–2020”, *Historiallinen Aikakauskirja* 4 (2021), 406–418; Reima Välimäki & Heta Aali, ”The Ancient Finnish Kings and their Swedish Archenemy. Nationalism, Conspiracy Theories, and Alt-Right Memes in Finnish Online Medievalism”, *Studies in Medievalism XXXI, Politics and Medievalism (Studies) III*, ed. Karl Fugelso, Boydell & Brewer, Suffolk, 2023, 55–78, <https://doi.org/10.1017/9781800105744>. Bjarmiaa myyttisenä ”muinaissuomalaisena” valtakuntana on käsitelty myös Derek Fewster: Derek Fewster, *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2006.

34 Esim. Maunu Häyrynen, ”Kansallinen maisemakuvasto ja maisemantutkimuksen paradigmanmuutos”, *Näkyväksi sepitetty maa. Näkökulmia Suomen visualisointiin*, toim. Mari Mäkiranta, Ulla Piela & Eija Timonen, Kalevalaseuran Vuosikirja 96, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2017, 231–248; ks. myös Heidi Henriikka Mäkelä, ”Visualizing Heritage, Ethnicity and Gender. Bodily Representations of Finnishness in the Photographs of the National Inventory of Living Heritage”, *Finnishness, Whiteness and Coloniality*, eds. Josephine Hoegaerts, Tuire Liimatainen, Laura Hekanaho & Elizabeth Peterson, Helsinki University Press, Helsinki, 2022, 41–71, <https://doi.org/10.33134/HUP-17-3>.

35 Ks. esim. Heidi Henriikka Mäkelä, ”The Desired Darkness of the Ancient. Kalevala-Metric Poetry, Medievalism, and Cultural Memory in the Books *Niemi* and *Viiden Meren Kansa*”, *Mirator* 21 (2021), 24–49, <https://journal.fi/mirator/article/view/102835> (viitattu 24.5.2024); ’Pimeys’ on haluttu näkökulma myös esimerkiksi black metalin kuuntelijoiden keskuudessa, ks. Mikael Sarelin, *Krigaren och transvestiten*.

Samalla VSTKT:n markkinointi kytkeytyy tiiviisti osaksi traditionalistista tulkintaa, jota tukevat pimeyden ja salaisen ajatukset ja toisaalta kansallinen kehystys.

VSTKT:n kannalta pimeyden tai hämäryyden käsite on mielenkiintoinen, sillä Lencqvist/Porthanin kirjoitukseen liittyy ennemmin kristillisperäinen ajatus pääsemisestä (pakanallisesta) pimeydestä kohti (jumalallista) valoa: ”Käykäämme nyt tarkastamaan, kuinka tätä yötä kristinuskon aamunkoi mitenkuten hajoitti ja hälventi”³⁶ VSTKT:n nykymarkkinoinnissa ja vastaanotossa tämä ajatus kääntyy kuitenkin päällelleen. Pimeys, noituus ja muut Porthanin aikalaisten karsastamat konstruktiot muuttuvat uushenkisissä yhteyksissä halutuiksi, ja erityisesti epäilyn ja vierauden kohteeksi päätty kristinuskon valtarakenteineen. Suorasanaisesti tätä kuvataan kirjoittajan oman kuvauksen mukaan ”noitailua” käsittelevässä blogissa *Noidankoto. Salviaa ja valkosipulia*, jossa julkaistiin VSTKT:n arvio vuonna 2016. Blogin tekstissä kristinuskko näyttyy valtaapitävänä tahona ja Porthanin ja oppilaiden teksti ”raamatulla hujautteluna”:

”Informatiiviselta sisällöltään teos on toki monipuolinen, [... mutta] tähän teokseen on vaikeampi päästä sisään. Aikansa vallitsevan kirkkovallan ansios-
ta kirjaa nimittäin on todella hankala lukea, sillä otsakkeen vihjaisemia pakana-
natapoja paremmin sivuilta paistaa läpi aikansa kristivallan ote. Pakanoiden
tavoista ja taioista kyllä kerrotaan, mutta samalla jokaisessa mahdollisessa
välissä muistetaan tietysti kristillissävytteisesti päivitellä, että kuinka taka-
pajuisia ja tietämättömiä nämä kristin pelastuksesta harhautuneet poloiset
kadotuksensa tiellä olivat, ja naureskella kuinka typeriä olivatkaan heidän
moninaiset yrityksensä palvoa tehottomia epäjumaliaan. Ilman toistuvaa jee-
sustelua teos olisikin varmasti puolet ohuempi. [...]

On hienoa, että muinaisuskostamme on kirjoitettu virallisia tekstejä ja tutki-
muksia noinkin varhain, mutta avarakatseisena tai puolueettomana teosta ei
voi pitää. Lukijaa muistutellaan kristinuskosta ”ainoana oikeana uskontona”
tämän tästä, ja epäselväksi jää vain, raikuuko raamattu riveillä koska kirjoitta-
jat itse pelkäsivät leimautuvansa tekstiensä myötä pakanoiksi, vai pelättiin
tekstien lukijan noin vain hylkäävän kirkkonsa ja muuttavan jonnekin takahi-
kiän jänkhälle samaaniksi? [...]

+ Perushyvä tietoteos

- Hankalaa lukea kaiken raamatulla hujauttelun vuoksi

- Pehmytkantinen, kannattaa päällystä.³⁷

Yllä oleva blogiteksti edustaa feministisempää uushenkistä tulkintaa, jossa VSTKT tuo-
daan osaksi ”vanhaa tietoa” ja ”pakanallista muinaisuutta”, mutta samalla nämä tulkinnat
erotetaan traditionalismiin usein sisältyvistä konservatiivisemmista tai jopa fasisistisista
näkemyksistä. Tämä käy ilmi bloginpitäjän esittelysivulta, jossa hän alleviivaa esimer-

Gestaltningar av mörker och maskuliniteter i finländsk black metal, Åbo Akademis förlag, Åbo, 2012,
<https://www.doria.fi/handle/10024/87571>.

36 VSTKT, 96.

37 ”Vanhojen Suomalaisten Tietoperäisestä ja Käytännöllisestä Taikauskosta”,
Noidankoto. Salviaa ja valkosipulia -blogi, 24.3.2016,
<https://noidankoto.blogspot.com/2016/03/vanhojen-suomalaisten-tietoperaisesta.html>
(viitattu 30.11.2023).

kiksi irtisanoutuvansa oikeistopopulismista. Lisäksi hän tuo esille, ettei myöskään ole wiccalainen. Sukulaisnaisten suullinen perinne on merkityksellistä hänen maailmankatsomuksessaan.³⁸ Blogin kehystyksissä nimenomaan naiseus ja feministisesti painottunut nykynöyryys, ”noita-akkuus”, vaikuttavat olevan kirjoittajalle tärkeitä konteksteja. Samalla pakanallisen ajan ”pimeys” näyttäytyy houkuttelevana kehiksenä ja sen toiseus kiehtovana ideaalina, johon peilata sukupuolta ja luotaantyyntäväksi koettua kristinuskon kysymystä.³⁹

Pimeyden takana: VSTKT-tulkintojen yhteyksistä Porthanin maailmaan

Kristinuskovastaisuus on eräs uuspakanuuden merkittäviä piirteitä Suomessa ja muualakin Euroopassa⁴⁰. VSTKT-yhteydessä se näyttäisi yhdistävän sekä traditionalistisempia että uushenkisiä tulkintoja. On siis ymmärrettävää, että VSTKT:n nykyisessä vastaanotossa kavahdetaan Porthanin ja aikalaisten tapaa peilata kulttuurisia ilmiöitä ja koko maailmaa kristinuskon kautta. Samalla esimerkiksi yllä olevassa blogikirjoituksessa erkaannutaan voimakkaasti 1700-luvun kontekstista ja Porthanin teosten kontekstualisoinnista sitä vasten. Myös kristinuskon historiallisesti valtava yhteiskunnallinen merkitys on seikka, joka tuntuneen monesta uushenkisesti orientoituneesta ja ehkäpä useasta nykyisestä tapaluterilaisestakin epäuskottavalta: asiaan vihkiytymättömän vinkkelistä Porthan ja aikalaiset näyttävät tekstiensä perusteella suorastaan raivokkaan uskonnollisilta. Porthanin taikauskovastaisuus selittyy kuitenkin ennen kaikkea hänen valistukseen kytkeytyvällä ajattelullaan. Tässä kontekstissa niin taikauskon kuin pakanauskontojen ja harhaoppienkin ongelma on niiden järjenvastaisuudessa: yksinkertaiset ihmiset uskovat yliluonnollisiin selityksiin, koska he eivät ymmärrä, miten maailma ja luonnonlait oikeasti toimivat.⁴¹

Omassa kontekstissaan VSTKT:n teksti edustaa kuitenkin tavallista Turun Akatemian 1700-luvun opinnäytteiden kielenkäyttöä. Varsinkin Pohjoismaissa valistus ei tyypillisesti ollut luterilaisen kristinuskon vastaista, vaan tiedettä ajateltiin harjoitettavan siksi, että ihminen oppisi tuntemaan Jumalan ja tämän luomistyön paremmin⁴². VSTKT:n ilmestyessä vuonna 1782 oli siirrytty hyödyn ajasta uushumanismiin ja valistuksesta kohti romantiikkaa. Kun tiedettä ei tarvinnut enää valjastaa taloudellisen hyödyn ja teknisten innovaatioiden palvelukseen, uushumanistinen mielenkiinto kohdistui paitsi antiikin kulttuuriin, myös oman kansan menneisyyteen.⁴³ Porthanin perustama, vuosina 1770–1790 toiminut Aurora-seura oli patrioottishenkinen salaseura (*orden*), jonka tarkoitus oli edistää mielenkiintoa isänmaahan, sisältäen myös suomenkielisen kulttuurin ja perin-

38 ”Blogin Esittely”, *Noidankoto. Salvaa ja valkosipulia* -blogi, <https://noidankoto.blogspot.com/p/blogin-esittely.html> (viitattu 25.3.2024.)

39 Ks. myös Mäkelä, ”The Desired Darkness”.

40 Esim. Victor A. Shnirelman, ”‘Christians! Go Home’. A Revival of Neo-Paganism between the Baltic Sea and Transcaucasia (An Overview)”, *Journal of Contemporary Religion* 17 (2002:2), 197–211, <https://doi.org/10.1080/13537900220125181>.

41 Satu Apo, ”Kansanlaulujen ääni 1700-luvun kirjallisuudessa”, *Herder, Suomi, Eurooppa*, toim. Sakari Ollitervo & Kari Immonen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2006, 216–264; Timo Takalo, *Porthan ja valon viholliset. Taikauskojen ja ateismin vastustus Henrik Gabriel Porthanin kirjoituksissa*, pro gradu -tutkielma, Oulun yliopisto, Oulu, 2015, <https://urn.fi/URN:NBN:fi:oulu-201508121904>.

42 Juha Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjola-* *ta*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2000, 66; Erkki Urpilainen, ”Hyödyn ja uushumanismin kausi”, *Suomen tieteen historia 1. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulle*, toim. Päiviö Tommila, WSOY, Helsinki, 2001, 170–273; Stén, *Kulta-aika*, 65–66; ks. myös Sophie Bourgault & Robert Sparling, ”Introduction”, *A Companion to Enlightenment Historiography*, eds. Sophie Bourgault & Robert Sparling, Brill, Leiden, 2013, 1–22.

43 Stén, *Kulta-aika*, 409–412.

nön⁴⁴. Tällaiseen Porthanin edustamaan patriotismiin ei kuitenkaan kuulunut pakanuuden arvostaminen, vaan luterilainen usko oli kiinteä osa isänmaallista identiteettiä⁴⁵.

Vielä VSTKT:n ilmestymisen aikaan 1700-luvun loppupuolella yleinen akateeminen käsitys menneisyydestä oli osittain ankkuroitu Raamatun kirjaimelliseen tulkintaan. Tällöin historiokuvaan kuului myös ajatus kristinuskosta kaikkien kansojen alkuperäisenä uskontona. Vedenpaisumuksen jälkeen kansat olivat vain etääntyneet Jumalasta, ryhtyneet palvomaan epäjumalia ja vajonneet taikauskoon, ja tästä syystä suomalaistenkin esi-isät olivat olleet pakanoita.⁴⁶ Myöhemmässä romanttisessa ajattelussa – jonka jälkiä edelleen voi löytää esimerkiksi uushenkisistä menneisyystulkinnosta – tämä ”primitiivisen tilan” selittävä kulttuurisen degeneraation ajatus alkoi korvautua ”jalon villin” ideaalilla. ”Jalon villin” idea esiintyy kirjallisuudessa jo 1600-luvulta lähtien ja luonnontilaisuuden ihannoiti on tunnetusti keskeistä Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) filosofiassa. Pääasiassa valistuksen historiakuvassa kaukainen, ”hämärä” menneisyys nähtiin kuitenkin aikana, jolloin järki ei ollut ohjannut ihmisiä, ja siksi menneisyyden kulttuurit – usein myös Euroopan ulkopuoliset ja alkuperäiskansojen kulttuurit – käsitettiin kehittymättömiksi silloiseen nykyhetkeen verrattuna.⁴⁷

Aiemmin siteeratusta arvioissa esitetään myös epäily, jonka mukaan kristillisyyden korostamisen syynä olisi voinut olla kansainvalistuksellinen tarve välttää kansan taikauskoisuuden lietsomista tai pyrkimys osoittaa, ettei opinnäytetyön kirjoittaja ollut itse pakana. Tämä ei ole täysin tuulesta temmattua, sillä esimerkiksi vuonna 1726 Johannes Thorwösten viranhakua varten laatima opinnäyte hylättiin liian taikauskoisuuden takia. Seitsemän vuotta myöhemmin Thorwösten alaisuudessa kirjoitettu, respondentti Gabriel Maxeniuksen puolustama väitöskirja *De effectibus fascino naturalibus (Luonnollisen taian vaikutuksista, 1733)* myös herätti paheksuntaa siitä, ettei tutkimuksessa siteerattujen suomenkielisten loitsujen edustamaa magiaa ja taikauskoa riittävästi tuomittu.⁴⁸ On kuitenkin epätodennäköistä, että enää 50 vuotta myöhemmin Porthaniin olisi kohdistettu samanlaisia syytöksiä, ja kuten edellä todettiin, kansanuskon, mytologian ja taikuuden sisältämän maailmankatsomuksen tuomitseminen itseasiassa kumpusikin enimmäkseen järjen ja tieteen puolustamisesta, blogissa syyksi esitetyn ”vallitsevan kirkkovallan” sijaan. Kansainvalistuksellista aspektia alkuperäiseen tekstiin ei ole liittynyt, sillä opinnäytteen yleisönä on ollut latinaa osaava tiedeyhteisö kotimaassa ja ulkomailla.

Kun VSTKT:ta tarkastellaan näissä tieteenfilosofisissa ja aatehistoriallisissa konteksteissa, on selvää, että taikauskosta kirjoittaminen ilman ”Raamatulla hujauttelua” olisi ollut mahdotonta. Uushenkisissä diskursseissa Porthanin tekstien kristillisyyden tuominen esiin negatiivisessa ja kummastelevassa valossa ei ole kuitenkaan vain historiattomuutta tai kontekstualisoinnin puutetta, vaan ennemmin noituus- ja uuspakanapiirien omaa menneisyyteen, nykyisyyteen ja tulevaan suuntautuvaa identiteettityötä, jonka avulla rakennetaan rajoja ”meidän” ja ”muiden” välille.

44 Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti*, 154; Stén, *Kulta-aika*, 415.

45 Porthanin kansallisuusaatteesta, ks. Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti*, 207–248.

46 Esim. Erkki Urpilainen, *Algot Scarin ja göötiläisen historiankirjoituksen mureneminen Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella*, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1993; Liisa Kunnas-Pusa, ”Eighteenth-century visions of the Stone Age. Stone artefacts and the concept of the furthest past in theses published at the Academy of Turku in 1700–1828”, *1700-tal. Nordic Journal for Eighteenth-Century Studies* 18 (2021), 11–27.

47 Esim. Julian Thomas, *Archaeology and Modernity*, Routledge, London, 2004, 31.

48 Stén, *Kulta-aika*, 49–50.

Kansainvälisessä uuspakanuustutkimuksessa on tuotu esille, että osa uuspakanoista kokee kristinuskon ”tunkeutujana” tai ”kolonisoijana” suhteessa omaan uskoon.⁴⁹ Tällöin aiemmin esiteltyä blogikirjoitusta voisi tulkita siten, että Porthanin ajatellaan käsittelevän kaiken taustalla olevaa ”autenttista” kansanuskkoa, mutta tämä ”autenttisuus” on turmeltu kristinuskon kolonisoivasta vaikutuksesta ja kuorruttunut ”jeesustelulla”. ”Vanha tieto” on tällöin ikään kuin kaivettava esiin kristinuskon takaa. Samalla kuitenkin unohtuu, että esimerkiksi Suomen, Karjalan ja Inkerin alueilta pääosin 1600-luvulta lähtien kerätty kansanperinneaineisto, joka usein ”vanhaksi tiedoksi” ymmärretään, on lähtökohtaisesti kristillisiperäistä ja kristillisestä kulttuurista ponnistavaa. 1800–1900-lukujen folkloristisessa kansanrunous- ja kansanuskotutkimuksessa kristilliset ainekset pyrittiin kuitenkin usein seulomaan pois tai ainakin tyypistämään vanhoiksi ajateltuihin eli katolisiin piirteisiin,⁵⁰ mikä osaltaan selittää nykyisiäkin aineistoista tehtyjä populaaritulkintoja. Yhtä kaikki, uushenkiselle tulkinnalle ajatuksella kristinuskon ”taakse” näkemisestä on iso merkitys. Porthan ja muut kansanuskon ja -runouden varhaiset käsitelijät ovat Suomessa tärkeitä kanavia tämän käsittelyssä, huolimatta ajallisten ja kulttuuristen merkityskerrosten limittymisestä.

Lopuksi

Tässä artikkelissa on tarkasteltu Salakirjojen julkaiseman VSTKT:n uusintapainoksen ja Porthanin kohtaamia uusien yleisöjen kanssa 2000-luvun Suomessa. Siinä missä alkuperäisten opinnäytteiden yleisönä on ollut tiedeyhteisö ja 1900-luvulla julkaistut suomenoksetkin on suunnattu enimmäkseen tutkijoille tai muille Porthanista historiallisessa kontekstissaan kiinnostuneille, Salakirjojen uusintapainos on kehystetty kustantamon linjan mukaisesti traditionalismin, uushenkisyyden, esoterian ja ”muinaissuomalaisuuden” ideoihin, joista kiinnostuneet muodostavat teoksen kohdeyleisön.

Vaikka Porthanin ajatukset, näkemykset ja visiot tulevaisuudesta eroavat tietenkin someajan trendeistä ja ymmärryksistä siitä, mikä on yhteiskunnassa tavoiteltavaa ja arvokasta, on kuitenkin kiintoisaa nähdä, että Porthanin teoksia edelleen luetaan ja arvostetaan. Samanaikaisesti niitä myös ainakin tässä artikkelissa käsitellyn aineiston perusteella kritisoidaan seikoista, jotka tekivät hänen kirjoituksensa omana aikanaan tieteen piirissä uskottaviksi. Salakirjat on tuonut Porthanin kansanrunoutta ja -uskkoa koskevat teokset jälleen saataville ja uusien yleisöjen ulottuville. SKS:n asiallinen mutta tylsäkö 1980-luvun suomennos häviää alkuperäisellä nimellään otsikoidulle ja kiinnostavasti ”vanhankaikaiseksi” kuvitetulle VSTKT:lle. Väitämmekin, että Salakirjat rakentaa Porthaniin liittyvää kollektiivista muistia toisin kuin esimerkiksi tiedekustantamot ja muut julkaisusarjat: iskevyydessään ja ”vanhaa tietoa” painottavassa asussaan VSTKT tarjoaa yksinkertaisemman ja kenties samalla muistettavamman kanavan.

Salakirjojen VSTKT-painos ja Porthanin edustama tiede ovat peräisin hyvin erilaisista maailmoista, ja onkin olennaista kysyä, onko VSTKT:n ja Lenqvist/Porthanin väitöskirjan kohdalla kyse jopa kahdesta eri teoksesta, koska näitä luetaan niin eri tavoin. Uushenkisen luenta hyväksyy Porthanin tulkinnoista pääasiallisesti sen, mikä näyttyy ”autenttisena vanhana tietona”, ja Porthan tuskin arvostaisi uushenkistä tulkintaa. Ajatusleikkinä voidaan esittää, että Porthan todennäköisesti arvostelisi nykyistä kansan-

49 Esim. Rountree, ”Introduction”.

50 Kaarina Koski, *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1313, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2011.

runouden käyttöä ”vanhan tiedon” historiallisena lähteenä, sillä Porthan ei katsonut runoudesta löytyvän mitään merkkejä reformaatiota edeltävistä historiallisista tapahtumista, vaikka hän pitikin loitsurunoja vanhimpina.⁵¹ Uushenkisydessä usein kierrätettävät ajatukset esikristillisen pakanuuden ajan tavoiteltavuudesta ja aitoudesta hän luultavasti myös tuomitsi, koska Porthan piti muinaisia suomalaisia lähinnä järjestäytymättömässä yhteiskunnassa eläneinä barbaareina.⁵² Samoin nykypäivän uushenkisyyden yhteyttä noituuteen ja magiaan Porthan varmasti paheksuisi. Hän ei suhtautunut suopeasti omana aikanaanakaan suosittuihin huvituksiin, kuten mesmerismiin eli hypnotisointiin, tai ylipäätään taikauskoon.⁵³ Kristillisuus ei kuitenkaan Porthanilla ollut niin suuressa roolissa taikamenojen ja mystiikan paheksunnan taustalla kuin moisen pitäminen epärationaalisena ja epätieteellisenä, ehkä hieman rahvaanomaisena ajanvietteenä.

On joka tapauksessa selvää, että Porthanin ja Salakirjojen maailmat menevät jossain määrin ristiin. Onkin tärkeää todeta Porthanin teosten jälkivaikutusten kannalta, että hänen kirjoituksillaan on vaikutusta myös nykyisen tiedemaailman ulkopuolisilla kentillä, ja hänen teostensa vastaanotto voi olla näillä ristiriitainen, monimutkainen ja aivan eri tavalla väritynyt kuin esimerkiksi historiantutkimuksen alueella.⁵⁴

Heidi Henriikka Mäkelä
heidi.haapoja-makela [apud] helsinki.fi

Heidi Henriikka Mäkelä (FT, dos., MuM) on folkloristiikan tutkija Helsingin yliopistossa. Hän toimii myös osaaikaisena kansanmusiikin lehtorina Taideyliopistossa.

Liisa Kunnas
liisa.kunnas [apud] aalto.fi

Liisa Kunnas (FT) on arkeologian historiaan erikoistunut post doc -tutkija Aalto-yliopistossa.

51 Kajanto, *Henrik Gabriel Porthan*, 38.

52 Ks. Liisa Kunnas-Pusa, ”Ei pimitetty ennenkään – Muinaistutkimusta Ruotsin vallan ajalla”, *Kalmistopiiri* -verkkójulkaisu, 7.12.2021, <https://kalmistopiiri.fi/2021/12/07/ei-pimitetty-ennenkaan-muinaistutkimusta-ruotsin-vallan-ajalla/> (viitattu 25.8.2023).

53 Stén, *Kulta-aika*, 433.

54 Kirjoittajat haluavat kiittää asiantuntevista kommentteista sekä artikkelin arvioijia että FT Siria Kohosta ja väitöskirjatutkija Toni Saarista.